

СУЧАСНА ДЕРЖАВА – СИЛЬНА ДЕРЖАВА

Кононенко Ю. С., Джолос С. В.

ВСТУП

Велика кількість складних проблем, які виникли на сучасному етапі розвитку суспільства, спонукає науковців ще раз замислитися над поняттям, сутністю та типологією сучасної держави, а також з'ясувати, який з її різновидів відповідає реаліям часу.

Проблематиці постмодерну, глобалізації, сильної та сучасної держави присвячено праці багатьох авторів, таких як: І.В. Алексеєнко, Ш.М. Атоян, З. Бауман, Л.П. Белов, А.І. Бобилєв, В.Г. Воронкова, В.П. Горбатенко, Е.М. Дзахова, Л.Х. Дзахова, В.І. Добренєков, В.О. Затонський, О.С. Звонарева, І.О. Ільїн, В.Л. Іноземцев, О.Д. Керімов, В.В. Лазарєв, Лю Цзайци, В.Я. Любашиц, О. Марганія, Л.В. Махнач, Б.М. Меєрсон, Д.І. Менделєєв, Г. Моргентан, Ю.М. Оборотов, О.С. Панарін, В.І. Пантін, М.П. Петров, І.В. Понкін, А.А. Постол, Д.В. Прокудін, Р. Робертсон, І. Сапко, О.Ф. Скакун, В.М. Співак, О.М. Старостін, Р. Стель, Дж. Стоссінджер, Р. Страйкер, К.А. Стрельников, Д. Травін, Л. Угрин, В. Фріц, Ф. Фукуяма, С. Хантінгтон, А. Циганков та ін.

Разом із тим деякі аспекти проблеми сильної і сучасної держави, на нашу думку, потребують певного переосмислення та уточнення. У межах цієї статті ми плануємо: а) вказати на контроверсійність ідеї соціальної, правової, демократичної держави; б) охарактеризувати основні політико-правові і суспільно-економічні риси сучасності, феномени постмодерну та глобалізації, що визначальним чином впливають на формування та функціонування сучасної держави; в) з'ясувати сутність концепту «сучасна держава»; г) окреслити типологію та основні моделі сучасної держави; г) розкрити ество та загальні засади побудови сильної держави як різновиду сучасної держави тощо.

1. Контроверсійність ідеї соціальної, правової, демократичної держави

Насамперед, варто розпочати з того, що феномен сучасної держави є доволі складним та мало розробленим у науці, оскільки досліджувана категорія є вельми динамічною, змінюваною у часі. Це логічно означає, що розвиток та функціонування предмета дослідження випереджає в часі спроби його осягнення. Цим можна пояснити причини відсутності серед наукової спільноти однастайності з цього приводу. Не надто переконливо

звучать і твердження, що «держава сучасного типу – це демократична, соціальна, правова держава»¹, оскільки не всі нинішні держави є такими, та й спроби утвердження цієї моделі, нав'язаної західною цивілізацією, часто призводять до регресу в розвитку політико-правових та соціально-економічних інститутів багатьох країн.

Звичайно, концепція правової держави не позбавлена ідеалізму, оскільки не всі складники держави можуть бути врегульовані правом. Державна влада проходить через волевиявлення багатьох суб'єктів, розбавляється персоніфікованою волею і не піддається тотальному правовому контролю. Державі властиві системні хвороби державного апарату: бюрократизм, корупція, посадові проступки та злочини. Крім того, відсутня потреба ставити всі складники держави на правові рейки, оскільки управління немислиме без адміністративного розсуду, випереджаючого регулювання нових процесів, без таких альтернативних регуляторів, як державна ідеологія, мораль, традиції, а надмірне захоплення правом часто призводить до писанини і крючкотворства, коли з кожного приводу складається інструкція, виписується припис, видається циркуляр².

Варто погодитися з О.Д. Керимовим та Дж. Сарторі, які зазначають, що демократія являє собою не владу народу або більшості, а лише «певну технологію набуття і здійснення державної влади меншістю за допомогою більшості, з опорою на більшість, але далеко не завжди в інтересах і на благо більшості»³. За демократії доступ до влади має широке коло людей (у т.ч. посередніх), що логічно зумовлює необдумані дії і хибний вибір; владарююча меншість задовольняє свої егоїстичні інтереси всупереч інтересам суспільства; виборність змушує політиків реально діяти в інтересах меншості і лише догоджати більшості, часто всупереч її інтересам; відсутня реальна воля більшості як така; створюється хибна впевненість, що кожен може одержати доступ до влади та вдатися до її здійснення; воля більшості часто тлумачиться довільно тощо⁴, та й часта змінюваність влади призводить до нестабільності, безвідповідальності та неможливості реалізації масштабних проектів.

Отже, стає зрозуміло, що з популярної нині тріади атрибутів сучасної «демократичної, соціальної, правової» держави як мінімум два складники мають контроверсійний характер. Своєю чергою ідея соціальної держави, на нашу думку, більш приваблива, хоча є певні проблеми щодо характеру її функціонування: така держава, з одного боку, не має провокувати

¹ Скакун О.Ф. Теорія держави і права : Підручник. Харків : Консум, 2001. С. 57.

² Затонский В.А., Петров М.П. Сильное государство: ключевые вопросы теории и модернизационной политики. *Ленинградский юридический журнал*. 2005. № 3. С. 205.

³ Керимов А.Д. Современное государство: вопросы теории. Москва : Норма, 2008. С. 25–26.

⁴ Керимов А.Д. Современное государство: вопросы теории. Москва : Норма, 2008. С. 29–44.

громадян до пасивності та утриманства, а з іншого – потребує істотних ресурсів для здійснення своєї місії, що автоматично означає відмову від концепції ліберальної «мінімальної» держави і розширення меж втручання держави в життя суспільства і, насамперед, економіку на засадах патерналізму та навіть етатизму.

2. Типологія держав та різноманітність моделей сучасної держави

Осягнення феномена сучасної сильної держави варто розпочати з дослідження типології держав, які загалом можуть бути класифіковані за багатьма критеріями: за формою держави (монократичні, сегментарні, полікратичні держави), за формою правління (монархії і республіки), за формою державного режиму (тоталітарні, авторитарні, демократичні), за формою політико-територіального устрою (унітарні, регіоналістські, федеративні, конфедеративні, унії та імперії), за ставленням до релігії (теократичні, клерикальні, світські, атеїстичні), за співвідношенням держави і права (етатистські та правові), за ступенем втручання держави («мінімальні» або ліберальні та «максимальні» або патерналістські), за рівнем участі народу у здійсненні влади (державо-корпорація та державо-установа), за типом економіки (аграрні, індустріальні, постіндустріальні), за роллю ідеології (ідеологізовані та деідеологізовані), за історичною епохою (античні, середньовічні, модерні), за рівнем ефективності (сильні і слабкі) тощо.

Однак найбільшим масштабом характеризуються типології держав, що побудовані на формаційному та цивілізаційному підходах.

Основною ідеєю формаційного підходу є відповідність кожній суспільно-економічній формації певного історичного типу держави; в межах цього підходу зазвичай виділяють рабовласницьку, феодальну, капіталістичну та соціалістичну держави⁵.

Своєю чергою, згідно з цивілізаційним підходом, основним критерієм типології держав є їх приналежність до певного типу цивілізації, можуть бути виділені такі типи цивілізацій та держав: а) східні, західні, змішані; б) давні, середньовічні, сучасні; в) селянські, промислові, науково-технічні; г) доіндустріальні, індустріальні, постіндустріальні; ґ) локальні, особливі, сучасні⁶.

Ймовірно, найбільш авторитетна типологія була розроблена С. Хантінгтоном, який виділяв такі цивілізації, як Синська (Китайська),

⁵ Бобылев А.И. Понятие, признаки, сущность и типология государства. *Право и государство: теория и практика*. 2006. № 2. С. 11.

⁶ Лазарев В.В. Общая теория права и государства. Учебник. 3-е изд., переработанное и дополненное. Москва : Юристъ, 2001. С. 337–338.

Японська, Індуїстська, Ісламська, Православна, Західна, Латиноамериканська, Африканська, Буддистська⁷.

Водночас є чимало альтернативних варіантів типології держав за цивілізаційним підходом. Наприклад, Г. Єллінек виділяв давньосхідний, грецький, римський, середньовічний та сучасний типи держави. М.І. Карєєв розрізняв шість видів держави: держава-місто, східна деспотія, феодалний маєток-держава, станова монархія, західноєвропейська абсолютна монархія та конституційна держава. Багато авторів віддають перевагу класифікації держав, що побудована на виділенні двох основних типів державності: демократії та автократії. Своєю чергою Р. Мокайвер поділяє усі держави на два види: династичні та демократичні⁸.

Наведені вище типології демонструють різноманіття держав, цілком логічно, що навряд чи існує єдина модель сучасної держави, яка однаково підходила би усім наявним та можливим цивілізаціям. Отже, зайвий раз переконуємося, що популярне в сучасності судження, що «держава сучасного типу – це демократична, соціальна, правова держава», є вельми спірним. Так, скажімо, Китай і Росія існують у сучасності та відіграють далеко не останню роль у світовій політиці, однак чи можна назвати їх демократичними, соціальними та правовими? При цьому вони є одними з наймогутніших держав світу, адже є постійними членами Ради Безпеки ООН, мають імперські амбіції, велику територію, населення та запаси природних ресурсів, розвинуту економіку та потужну армію з ядерною зброєю. Отже, назвати дві чи не найвпливовіші держави світу, що займають 18% площі суходолу, на якій проживає близько 20% населення Землі, «несучасними» або «застарілими» лише на тій підставі, що вони критично ставляться до демократії та ринкової економіки і розв'язують проблему співвідношення держави і права на користь першої, м'яко кажучи, буде некоректно. Натомість чи можна вважати сучасними деякі порівняно молоді держави Азії, Африки та Океанії лише на тій підставі, що в їх конституціях записано, що вони «демократичні, соціальні, правові», якщо в них поза столицею зберігаються первіснообщинний лад, трайбалізм, аграрний тип виробництва, тотальна неграмотність, тілесні покарання, правління шаманів та відсутність медицини? Чому би в такому разі не вважати «сучасними», «демократичними» і «правовими» держави раннього Середньовіччя, адже їх вожді (герцоги чи королі) обиралися народними зборами; при них діяла рада старійшин (протопарламент!);

---

⁷ Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. Москва : ООО «Издательство АСТ», 2003. С. 46–60, 150, 345.

⁸ Любашиц В.Я. Типологический анализ исторических форм государства в процессе эволюции: проблемы теории. *Северо-Кавказский юридический вестник*. 2004. № 4. С. 42–43.

утворені самим суспільством правові звичаї краще відображали волю народу і були більш демократичними, аніж законодавство, створене за посередництвом органів влади; зароджувалося верховенство закону і права у вигляді варварських правд?

Тому перед нами постає дилема: чи варто вважати сучасною будь-яку державу, яка існує в наш час, чи все ж держава, що існує паралельно з нами, повинна мати якісь особливі характеристики, аби називатися сучасною? Зауважимо, що визнання «сучасною державою» будь-якої держави, що є нині, означатиме лише констатацію факту наявності певного державного утворення, однак жодною мірою не проливатиме світла на його якісні характеристики і, таким чином, зробить беззмістовним саме поняття «сучасна держава».

Вважаємо, що поняття «сучасна держава» є мінливим та залежить від часу, а також тих викликів, які він кидає людському суспільству. Кожен історичний період був колись «сучасністю», сучасною варто вважати таку державу, яка відповідає вимогам і потребам певної епохи, тобто здатна доволі ефективно виконувати свої завдання і функції на благо суспільства в умовах конкретного історичного контексту, і не є при цьому занадто архаїчною чи футуристичною.

3. Постмодерн та глобалізація як тло формування та функціонування сучасної держави

Отже, в процесі дослідження єства сучасної держави варто окреслити основні риси сьогодення. Сучасність – це дійсність нинішньої епохи, те, що відбувається та існує⁹. Сучасність є динамічною та мінливою, адже є частиною простору-часу, яка розташована між минулим та майбутнім¹⁰.

Сучасну епоху зазвичай називають постмодерном, іноді модерном, та протиставляють її традиціоналістським епохам. При цьому на Заході поняття «модерн» закріпилося як сукупне позначення історичної епохи Нового і Новітнього часу, тим більше, що «правомірність вживання понять «модерн» – «постмодерн» іноді оспорується на тій підставі, що вони не містять жодного нового змісту, що визначення цих понять та часові межі їх застосування вельми суперечливі»¹¹.

Отже, спробуймо окреслити сутність цих категорій та їхні основні риси.

---

⁹ Ожегов С.И. Словарь русского языка. Около 57000 слов. Изд. 10-е, стереотип / Под. ред. д-ра филолог. наук, проф. Н.Ю. Шведовой. Москва : Советская энциклопедия, 1973. С. 682.

¹⁰ Современность. *Википедия: свободная энциклопедия*. URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Современность> (дата обращения 04.05.2020).

¹¹ История философии: Запад-Россия-Восток (книга четвёртая. Философия XX в.). Москва : «Греко-латинский кабинет Ю.А. Шичалина», 1999. 448 с. Библиотека по философии. URL: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000197/st112.shtml> (дата обращения 04.05.2020).

Епоха модерну – це поняття, що означає суспільство, змінене внаслідок утвердження капіталізму, індустріалізації, секуляризації, урбанізації, розвитку інститутів держави та громадянського суспільства¹². При цьому традиційна поведінка витісняється раціональною, зростають фізична і соціальна мобільність людей та потреба пристосовуватися до мінливого середовища, розвиваються механізми відновлення економічного зростання після кризи, зростає рівень громадянської культури широких мас, демократія витісняє авторитарну владу, притаманну традиційному суспільству^{13,14}.

Постмодерн успадкував від модерну такі риси, як динамізм, орієнтація на постійні соціальні зміни, стає часом динамічного зростання різноманіття та плюралізму в суспільстві та культурі; постмодерн відмовляється від панування тотальності та одноманітності, пріоритету економічного принципу корисності, визнає альтернативність соціального прогресу, зменшення ролі масових соціальних рухів, виникнення нових цінностей, мотивів і стимулів, зорієнтованих на культуру, а не матеріальне виробництво. Прихильники постмодерну вважають його постеконімічною епохою, яка долає попередні форми індустріального суспільства: масове споживання, товарне індустріальне виробництво, фордизм, людина перестає розглядатися як елемент системи економічного виробництва. Епосі постмодерну приписують зростання внутрішньої людської свободи, здолання відчуження, звільнення людини від влади економічних і політичних структур. Якщо для модерну характерне панування європейської культури, то в епоху постмодерну відбувається занепад моделі національної держави, відмова від європоцентризму; постмодерн має глобальний масштаб¹⁵.

А.А. Постол зазначає, що постмодернізм визначається як нова тенденція в культурному самоусвідомленні західних суспільств, яка характеризується відходом від ідей і цінностей попередньої доби, таких як ідея прогресу, послідовного розвитку свободи, емансипації особистості, великої мети, універсальності знань, індустріально-технічного розвитку тощо. Разом із тим під постмодерном нині розуміють глобальний стан цивілізації останніх десятиліть, який характеризується великою кількістю

---

¹² Епоха модерна. *Вікіпедія: свободная энциклопедия*. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Эпоха_модерна (дата обращения 04.05.2020).

¹³ Прокудин Д.В., Меерсон Б.М. Лекции по истории западной цивилизации XX века. URL: <https://web.archive.org/web/20071217093228/http://www.sch57.msk.ru/collect/meers.htm> (дата обращения 04.05.2020).

¹⁴ Травин Д., Маргания О., Европейская модернизация: в 2 кн. Москва : ООО «Издательство АСТ»; Санкт-Петербург : Terra Fantastica, 2004.

¹⁵ Иноземцев В.Л. Постмодерн. *Новая философская энциклопедия*. Москва : Мысль, 2010. Т. 3. С. 296–297.

невизначеностей в усіх сферах життєдіяльності, що свідчить про катастрофічний, неспокійний стан планети¹⁶.

В.П. Горбатенко, посилаючись на Р. Інглхарта, вказує, що за постмодерну в політичній сфері знижується повага до влади, посилюється акцент на активній масовій участі і самовираженні людини, класовий конфлікт втрачає актуальність на користь проблем культури та якості життя¹⁷. На думку політолога, політичну діяльність постмодерністського типу характеризують фрагментарність, гра в гуманізм, активність чи лояльність; політика перетворюється на різновид підприємництва, де провокуються події, конфлікти, створюються штучні іміджі лідерів, набуває самодостатнього характеру політична реклама»¹⁸.

Постмодерністська суспільно-політична реальність відторгує й такі, притаманні попереднім часам, особливо модерну, феномени як усталена ціннісна орієнтація, нормативність, впорядкованість, суспільна організованість, прагнення досягти кінцевої мети тощо, а тому характеризується невизначеністю, хаотичністю, розгубленістю, розосередженням. Заперечення ідеології і практики тоталітаризму, насилля, війни породжує прихильність і визнання цінностей плюралізму, діалогу, дискурсу, миру, конкуренції ідей тощо. На цьому тлі посилюється політична участь, потреба в самовираженні людини, що суттєво відрізняє нову епоху від модерної, де політична активність зводилась до голосування¹⁹.

Своєю чергою В.П. Горбатенко зазначає: «У політиці він (постмодерн) виявляється в деінституціалізації масового руху протесту, у спонтанних політичних акціях, які залишаються поза межами контролю скільки-небудь сталої організації; у значній перевазі емоційного, ірраціонального над раціональним; у постійному порушенні стабільності, одностайності»²⁰.

Разом із тим варто сказати, що наведені вище тези про властиві постмодерну посилення потреби в політичній участі та самовираженні людини, що перестала зводитися до голосування, а також про «спонтанні політичні акції» і «постійні порушення стабільності» свідчать про деструктивний характер певних навіювань постмодерну, оскільки часто така політична участь набуває відверто неадекватного, протизаконного і

---

¹⁶ Постол А.А. Постмодернізм як сучасна суспільно-політична реальність. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2010. Випуск 42. С. 69–70.

¹⁷ Горбатенко В.П. Політичне прогнозування: Теорія, методологія, практика. Київ : Генеза, 2006. С. 281–282.

¹⁸ Горбатенко В.П. Політичне прогнозування: Теорія, методологія, практика. Київ : Генеза, 2006. С. 278–279.

¹⁹ Постол А.А. Постмодернізм як сучасна суспільно-політична реальність. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2010. Випуск 42. С. 71.

²⁰ Горбатенко В.П. Політичне прогнозування: Теорія, методологія, практика. Київ : Генеза, 2006. С. 280.

руйнівного характеру, адже, скажімо, населення держав, де відбулися кольорові революції на початку XXI ст., небагато від них виграло: в деяких державах, як в Україні, відбулася втрата територій, загострення системної кризи та війна, деякі держави, як Лівія, фактично взагалі розпалися, а в деяких державах, як у Сирії, триває зтяжний кривавий внутрішній конфлікт, ускладнений «допомогою» прихильників урядових і антиурядових військ.

Відомий дослідник сучасності З. Бауман зазначає, що ерозія та послаблення державної влади поглиблюється щодня. Засоби для встановлення та підтримки штучного порядку, що спирається на законодавство та державну монополію на засоби примусу, лояльність обивателів та нормування їх поведінки, нині не виглядають такими першочерговими й обов'язковими. З насущними потребами, вирішення яких раніше потребувало загальної згоди за допомогою залякування та ідеологічної індоктринації, тепер справляється ринок, який нічого так не боїться, як одноманітності схильностей, смаків та вірувань. Замість нормативного регулювання поведінки обивателя – зваблення споживача, замість насадження ідеології – реклама, замість легітимації влади – прес-центри і прес-бюро... Держава і влада як такі втратили авторитет, адже люди перестали погоджуватися терпіти нині заради щасливого майбутнього. До того ж сучасну цивілізацію здолали внутрішні суперечки²¹.

А.А. Постол вказує, що «таку позицію відомого постмодерніста поділяють й інші науковці, які також відмічають завершення історичного етапу, коли суспільство ототожнювалось із національною державою, утворюючи, як здавалось, міцну цілісність, нації-держави мали владу й авторитет, а лояльність громадян до своєї держави істотно забезпечувалась державою добробуту. Нездатність останньої виконувати свої основні функції і завдання дискредитує, обмежує дієздатність, робить непотрібною і саму державу, «зменшення» якої і означає добігання кінця проекту Модерну, що конститує організацію, порядок, раціональність, унормованість, визначеність в усьому і, перш за все, в організації суспільства»²².

Добі постмодерну властиві такі соціальні процеси і тенденції, як ускладнення системи соціальної ідентичності індивідів та пов'язана з цим індивідуалізація, а також фрагментація соціального цілого та криза традиційних соціальних інститутів. Багатозначність, іронія, несподіваність

²¹ Бауман З. Спор о постмодернизме. *Социологический журнал*. 1994. № 4. С. 72–74.

²² Постол А.А. Постмодернізм як сучасна суспільно-політична реальність. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2010. Випуск 42. С. 72.

інтерпретацій, зворотність смислу й оцінок, гра смислами, невизначеність, фрагментарність свідомості і культури, деканонізація, видимість, ілюзія існування замість реалістичності, колажність, перевага інтуїції над раціональністю, образність, метафоричність, невиразність – це далеко не повний перелік рис постмодерну, що проявляються в усіх сферах буття соціуму. У постмодернізмі панує хаос, але водночас все поєднується²³. Своєю чергою В. Воронкова зазначає: «На зміну постмодернізму, який зруйнував всі табу, змішав все в ігровому запалі, який використовує «історичні ілюзії, цинічно посміхається», має прийти час метафізики, ієрархій, абсолюту, граничних цінностей»²⁴.

А. Тойнбі зазначав, що в політичній сфері постмодернізм проявився у переході від політики, орієнтованої на національну державу, до політики, що враховує характер міжнародних відносин. Такі трансформації, що спричинили навіть зміну статусу і форми націй-держав у світовій політиці, дуже виразно почали проявлятися в останні два десятиліття ХХ ст. і стали пов'язуватись із процесом глобалізації, який, на думку багатьох вчених, набрав обертів після падіння комуністичної альтернативи. Зокрема З. Бауман вважає, що саме крах комуністичного блоку мав визначальний вплив на поступ глобалізації. Як він зазначає, до 1989 р. все у світі мало значення, в основі якого лежав розкол світу на два блоки держав – комуністичний і капіталістичний, протистояння соціалізму і лібералізму²⁵.

Постмодернізм і глобалізація, «підточуючи» підвалини модерної держави, руйнують національну ідентичність як одну з основ згуртованості суспільства і держави, місце якої займають множинні лояльності, що виявляють розгублені члени суспільства. Така виникаюча атомізованість, фрагментарність, дискретність, плюральність стають іманентними характеристиками трансформованого, вже не модерного суспільства²⁶.

Глобалізація в буденній свідомості сприймається як стирання кордонів між державами, вона підсилила ефект від дій постмодерних сил, які розхитують підмурки нації-держави, спричиняючи девальвацію в суспільстві цінності держави як уособлення влади, як основного інституту політичної системи, який інтегрує націю і виступає захисником інтересів її громадян. Такі зміни форми, сутності, функцій держави, її місця і ролі в

---

²³ Постол А.А. Постмодернізм як сучасна суспільно-політична реальність. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2010. Випуск 42. С. 78.

²⁴ Воронкова В.Г. Філософія. Учебное пособие. Запорожье : Издательство ЗГИА. 2003. С. 275.

²⁵ Постол А.А. Постмодернізм як сучасна суспільно-політична реальність. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2010. Випуск 42. С. 72.

²⁶ Постол А.А. Постмодернізм як сучасна суспільно-політична реальність. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2010. Випуск 42. С. 74.

сучасному глобальному світі породили широкі дискусії щодо її майбутньої долі²⁷.

І. Алексеєнко вказує на зменшення ефективності та зростання вразливості держави як традиційного актора міжнародних відносин у конкуренції з новими акторами (ТНК та іншими наддержавними інституціями)²⁸.

Зауважимо, що постмодерна реальність, яка розвинулась як домінанта в західному світі до певної міри поступово, в пострадянській реальності набула ознак соціально-політичної невизначеності і навіть катастрофічності на рівні індивідуальної свідомості²⁹.

З огляду на те, що перехідний стан зазвичай завжди позначається кризовим характером і вражає аксіологічні, ментальні, онтологічні основи суспільства, він породжує кризову свідомість. А тому не можна не погодитись із дослідниками, які зазначають, що подібні переходи-зміни епох супроводжуються соціальною апатією, послабленням волі, дезорієнтацією щодо ідей, цінностей, ідеалів, морально-духовним спустошенням, що, врешті-решт, може призвести до загибелі цивілізації³⁰.

В.П. Горбатенко зазначає, що постмодернізація в політичному аспекті є сучасною, більш досконалою формою модернізації, що передбачає перехід від традиційного або сучасного суспільства до постсучасного, яке здатне до життя, стабільності і розвитку, на основі використання властивостей людини, інституційного, інформаційного, соціального потенціалу та оптимального поєднання традиційних і сучасних цінностей, збереження особливостей і неповторності буття певного соціуму³¹. У. Бек та З. Бауман також вказують на такі риси трансформації держави в контексті постмодернізму, як поєднання несумісного, взаємодію традицій і новацій, зближення елітарного і масового, одночасне розгортання глобального і локального, раціонального та ірраціонального тощо³².

В. Пантін додає до переліку факторів, що підлягають поєднанню, лібералізм і соціалізм, західництво і ґрунтовництво, сучасність і

---

²⁷ Постол А.А. Постмодернізм як сучасна суспільно-політична реальність. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2010. Випуск 42. С. 73.

²⁸ Алексеєнко І.В. Національні держави в умовах глобалізації світу (політичні і правові аспекти) : Монографія. Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2006. С. 355.

²⁹ Горбатенко В. Людина і суспільство в ситуації постмодерну: філософсько-політичні детермінанти. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2010. № 5. С. 154.

³⁰ Постол А.А. Постмодернізм як сучасна суспільно-політична реальність. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2010. Випуск 42. С. 75.

³¹ Горбатенко В.П. Політичне прогнозування: Теорія, методологія, практика. Київ : Генеза, 2006. С. 291–292.

³² Постол А.А. Постмодернізм як сучасна суспільно-політична реальність. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2010. Випуск 42. С. 76–77.

традиційність, соціальний прогрес і збереження культури, збереження природи³³.

К.А. Стрельников зазначає: «На думку зарубіжних вчених, глобалізація стане одним з основних, якщо не основним викликом століття»³⁴.

У загальному плані Р. Робертсон визначає глобалізацію як низку процесів, що утворюють єдиний світ³⁵.

Глобалізації властива значна кількість негативних проявів: грубий тиск транснаціональних корпорацій (ТНК) на розвиток національних економік і на процеси прийняття політичних і економічних рішень; постійний акцент на суто фінансово-прибутковій діяльності і недооцінка соціальних аспектів; випадки щодо обмеження суверенітету держав і націй шляхом обмеження можливостей їх вільної діяльності; втілення концепції ліберально-ринкової держави, що сприяє усуненню держав від реального впливу на низку процесів (передусім економічного плану); зіткнення різноманітних міждержавних інтересів³⁶; посилення залежності держави від капіталу, причому не лише від національного, а й від іноземного; зростання ризику відтоку капіталу з країни, якщо бізнес вважає, що податкова система і фінансова політика держави не забезпечують йому високих прибутків; фінансова інтеграція, що перманентно посилюється, звужує можливості національної влади в процесі розробки економічної політики, включаючи скорочення фінансування соціальних витрат, аби переконати міжнародні фінансові ринки у своїх намірах не допустити росту інфляції³⁷; послаблення національних держав, пов'язане з делегуванням значних повноважень міжнародним організаціям; скорочення втручання держав в економіку, зменшення податків, що збільшує політичний вплив підприємств (особливо ТНК); легка міграція і вільне переміщення капіталу за кордон сприяє зменшенню влади держави над громадянами³⁸; в духовній сфері наслідком глобалізації є дедалі більше домінування масової культури³⁹ тощо.

---

³³ Пантин В.И. Ритмы общественного развития и переход к постмодерну. *Вопросы философии*. 1998. № 7. С. 12.

³⁴ Стрельников К.А. Правовая глобализация: основные тенденции. *Юридический мир*. 2008. № 10. С. 22.

³⁵ Robertson R. Globality, Global Culture, and Images of World Order. *Social Change and Modernity*. Berkeley, 1992. P. 396.

³⁶ Співак В.М. Суверенна держава у процесі глобалізації. *Держава і право*: Збірник наукових праць: юридичні і політичні науки. 2008. Випуск 41. С. 667.

³⁷ Striker R. Globalization and welfare state. *International journal of sociology and social policy*. Hull, 1998. Vol. 18. № 2/4. P. 49.

³⁸ Глобалізація. *Вікіпедія: свободна енциклопедія*. URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Глобалізація> (дата обращения 04.05.2020).

³⁹ Угрин Л. Глобалізація. *Політична наука. Словник: категорії, поняття і терміни*. Львів : Кальварія, 2003. С. 97.

4. Основні моделі сучасної держави та проблеми їх реалізації

Нині спостерігається процес поступового розширення західної цивілізації на всі ареали людства з подальшою перспективою утворення глобальної загальнолюдської цивілізації. Звідси випливає прагнення видавати специфічні західні цінності та ідеали за «загальнолюдські». Такими, насамперед, є ідеї прав людини, представницької демократії, правової держави та ін. Лібералізм закріпив таку фундаментальну рису західної цивілізації, як індивідуалістичність, яка виявляється в тому, що вільна, автономна особистість ніби протистоїть суспільству, державі, владі, причому останні зобов'язані їй служити (в інших цивілізаціях панує протилежна ідея). Так само конституціоналізм, правова держава, представницька демократія і т.ін. виникли в результаті взаємодії певних умов, характерних насамперед для Заходу, що доводиться тим фактом, що усі перелічені вище конструкції виявляють природну обмеженість і не приживаються в іншому культурному середовищі⁴⁰.

Зауважимо, що ідеї ліберальної чи «мінімальної» держави є цілком неприйнятними за кризових умов, адже надія на «невидиму руку ринку, який все врегулює», пасивність та самообмеження держави є особливо недоречними за обставин, коли актуалізується стабілізаційна функція держави. Достатньо згадати, що саме недемократичні заходи державної влади відіграли надзвичайно важливу роль у процесі здолання Великої Депресії 1929–1933 рр. («Новий курс» Ф.Д. Рузвельта у США та особливо діяльність А. Гітлера в Німеччині).

В.А. Затонський зауважує: «Держава, яка відмовляється від виконання іманентно властивих їй функцій і залишає ті сфери суспільства, які вона не має права полишати, стає слабкою, недієздатною»⁴¹, тобто перестає відповідати потребам сучасності і стає історично-віджилою.

І. Ільїн тонко підмічає: «Слабка влада є свого роду розкішшю, яку може собі дозволити лише народ, що перебуває в надзвичайно сприятливих умовах»⁴².

А. Циганков вказує, що будь-яка ефективна держава має забезпечити країні політичну стабільність, економічне зростання та перспективу соціального розвитку. Державі необхідна спроможність мобілізувати ресурси для вирішення поставлених задач, при цьому сильною може вважатися лише та держава, яка здатна їх реалізувати. Також у сильній

⁴⁰ Звонарева О.С. О цивилизационном подходе в теории государства и права. *Известия высших учебных заведений. Правоведение*. 2003. № 4. С. 175–176.

⁴¹ Затонский В.А. Эффективная государственность / Под ред. А.В. Малько. Москва : Юристъ, 2006. С. 108.

⁴² Ильинъ И.А. О сильной власти. *Наши задачи*. Статьи 1948–1954 гг. В 2-х т. Париж : Издание Русского Обще-Воинского Союза, 1956. Т. 1. С. 306.

державі доречні елементи демократії, що дає змогу здійснити зворотній зв'язок між суспільством та правлячою елітою. Ефективна держава має володіти достатньою адміністративною силою для протистояння зовнішньому тиску та групам, що лобіюють спеціальні інтереси⁴³.

Мислитель вказує, що аспекти сили та ефективності держави можуть розрізнятися залежно від умов та рівня розвитку суспільства. При цьому особливу роль у формуванні держав відіграють національні традиції та положення в міжнародній системі. Серед типів держав можна виділити, зокрема, ліберальну, соціальну держави, а також державу розвитку або неомеркантилістську⁴⁴.

Прикладом ліберальної держави можна вважати США, що виникли у результаті поширення в Новий світ ідеалів англо-сансонської малої держави та які після Другої Світової війни опинилися в центрі світової економічної системи. При цьому такого роду ліберальна держава навряд чи може бути застосована в умовах (напів)периферійних суспільств, однак володіє потрібними їй атрибутами ефективності⁴⁵.

Зауважимо, що Ф. Фукуяма вказує, що епоха ліберальної демократії канула в літу, адже якщо в період розквіту відповідних теорії і практики на початку ХХ ст. у Західній Європі і США державний сектор споживав трохи більше 10% ВВП (втілення «мінімальної держави»), то вже у 1980-х рр. він використовував близько 50% ВВП (70% в демократичній і соціальній Швеції)⁴⁶. Це означає, що нині зростає значення держави, яка для реалізації своїх функцій і протидії кризовим явищам потребує дедалі більших ресурсів, а отже, очевидно, і влади.

У цьому контексті не зайвим буде згадати, що Ліберальна партія Великої Британії востаннє формувала уряд ще у 1916 р. (уряд Д. Ллойд-Джорджа, 1916–1922 рр.)⁴⁷, тобто майже упродовж століття не перемагала на виборах, доки у 1988 р. не злилася із Соціал-демократичною партією, утворивши партію Ліберальних демократів. Це зайвий раз підтверджує «відхід у вічність» ідеології лібералізму та концепції ліберальної держави.

Натомість приклади соціальної держави можна відшукати в Європі (зокрема Франція та Німеччина), де католицькі ідеали соціальної

---

⁴³ Цыганков А. Сильное государство: теория и практика в XXI веке. *Валдайские записки*. 2015. № 15, Май. С. 3.

⁴⁴ Цыганков А. Сильное государство: теория и практика в XXI веке. *Валдайские записки*. 2015. № 15, Май. С. 4.

⁴⁵ Цыганков А. Сильное государство: теория и практика в XXI веке. *Валдайские записки*. 2015. № 15, Май. С. 4–5.

⁴⁶ Фукуяма Ф. Сильное государство. Управление и мировой порядок в XXI веке. Москва : АСТ; Хранитель, 2006. С. 15–16.

⁴⁷ Либеральная партия Великобритании. *Википедия: свободная энциклопедия*. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Либеральная_партия_Великобритании (дата обращения 04.05.2020).

справедливості були трансформовані в сильну соціальну державу. У другій половині ХХ ст. така держава демонструвала здатність обмежити амбіції великого бізнесу прогресивною податковою політикою, виступати від імені багаточисельного середнього класу та вибудовувати пріоритети промислового розвитку. Така сильна розподільча держава стала можливою через центральне місце Європи у світовій економічній системі та внаслідок відсутності в цього регіону амбіцій утримувати сильну армію та вкладати у розвиток військових систем так активно, як це роблять США та Росія⁴⁸.

Свою чергою Китай є прикладом східноазіатської держави неомеркантилістського типу, що сформувалася на основі ієрархічної конфуціанської традиції та периферійного місця у світовій системі. Периферійність країни продиктувала пріоритет пришвидшеного розвитку, а ієрархічність політичної культури зробила можливим збереження внутрішньої стабільності згори. Останнє забезпечується поступовим удосконаленням авторитарних механізмів прийняття рішень та перерозподілом внутрішнього продукту від більш розвинутих до менш розвинутих регіонів. Така держава ставить довгострокові цілі розвитку, виділяє сектори економічного зростання та інтегрується у світову економіку на основі стратегії експортно орієнтованого зростання⁴⁹.

Натомість сумною видається доля держав зі слабкими традиціями внутрішньої консолідації, які знаходяться на периферії світової економіки. Таке положення робить необхідним зміцнення держави, що здатна орієнтуватися на зростання і розвиток, однак часто веде до формування політичних систем, що не відповідають вирішенню таких задач. У результаті виникають або слабкі держави, що погано пристосовані для відповіді на виклики часу, або – за наявності мінеральних та енергетичних ресурсів – паразитуючі. Останні, можливо, могли би спробувати змінити ситуацію згори, однак не мали для того відповідної політичної волі. Частіше за все вони функціонують як держави еліт, що зрослися з великим західним капіталом, мають корумповану бюрократію та слабе, пасивне суспільство. Слабкі і паразитуючі держави утворюють своїми діями живильне середовище для виникнення масових протестів і революцій, а не для зростання і розвитку⁵⁰.

Зазначимо, що сучасною можна вважати, насамперед, ту державу, яка спроможна ефективно діяти в умовах глобалізації, як у руслі останньої, так

---

⁴⁸ Цыганков А. Сильное государство: теория и практика в XXI веке. *Валдайские записки*. 2015. № 15, Май. С. 4–5.

⁴⁹ Цыганков А. Сильное государство: теория и практика в XXI веке. *Валдайские записки*. 2015. № 15, Май. С. 5.

⁵⁰ Цыганков А. Сильное государство: теория и практика в XXI веке. *Валдайские записки*. 2015. № 15, Май. С. 5.

і в напрямі протидії їй (залежно від приналежності до блоку провідників глобалізації чи блоку антиглобалістів або альтерглобалістів), адже світ не є однополярним. Отже, сучасними є як ефективно діючі ліберальні держави («західна цивілізація»), що є провідниками глобалізації, так і ті сильні незахідні держави, що ефективно діють і в інтересах самозбереження зацікавлені в протидії названим процесам (насамперед Росія, Китай та інші держави).

Зауважимо, що одні і ті самі ідеї можуть бути настільки ж корисними для однієї держави, наскільки згубними – для іншої. Зокрема, такі постулати, як лібералізм, «мінімальна держава», ринкова економіка, вільна торгівля, міжнародний поділ праці, демократія, права людини, верховенство права, пріоритет норм міжнародного права тощо, є доволі корисними і прийнятними для держав західної цивілізації, які нині займають і сподіваються надалі займати домінуюче місце у світі, насаджуючи згадані вище ідеї для послаблення держав-конкурентів. Однак ці самі стратегії є надзвичайно шкідливими для держав інших цивілізацій (які поки що не посідають провідного місця у світі).

Посилаючись на досвід запровадження протекціонізму в Англії, Франції, Росії, Німеччині, США, Канаді, Індії, Австралії, Новій Зеландії та ін., видатний вчений-енциклопедист Д.І. Менделєєв у 1897 р. писав імператору Миколі II: «Якщо Англія років 50 фритрейдерствує у наш час, то не можна забути, що років 200 в ній діяв посилений протекціонізм, початок якому було покладено Навігаційним актом (1651 р.), що вона й нині перевершує інші країни промислово-торгівельним розвитком, що виріс на ґрунті протекціонізму... Тут вся справа в тому, що засновники різних промислових справ мають отримувати перші свої товари дорожче, ніж можуть їх продавати підприємства, що вже укріпилися, набули досвіду і погасили початкові витрати. Подібні зміцнілі підприємства, володіючи капіталом і кредитом, легко припиняють починання суперництва, що відроджується в інших країнах, зменшуючи ціни або навіть продаючи товари тимчасово у збиток. Багато загальновідомих даних про це свідчать»⁵¹.

Отже, лібералізм, «мінімальна держава», ринкова економіка, вільна торгівля, інтеграція держави в міжнародний поділ праці означають самоусунення держави від управління справами суспільства, штучне обмеження у творчій активності держави на благо суспільства, нерегульованість і непередбачуваність її економічного розвитку, відкриття

---

⁵¹ Менделєєв Д.И. О покровительственной системе. Письмо Николаю II (июнь 1897 г.). Документ хранится в Музее им. Д.И. Менделеева при Ленинградском Государственном ордена Ленина университете им. А.А. Жданова под №№ Ю37П и 1050/6.

внутрішніх ринків для їх завоювання іноземцями, розбалансованість економіки та знищення державного сектора процесами приватизації, обмеження ресурсної бази держави та залежність її господарства від зовнішньоекономічних відносин, і, таким чином, вимушеність на рівних конкурувати з найпотужнішими економіками світу, обмежуючи, при цьому, себе в застосуванні таких вельми ефективних інструментів, як державні монополії, протекціонізм, меркантилізм, плановість, державна власність на основні засоби виробництва та найважливіші і найбільш прибуткові галузі економіки тощо. Отже, зрозуміло, що «економічний блок» західних рецептів корисний лише для держав Заходу та шкідливий для усіх інших.

Своєю чергою демократія, права людини, верховенство права, пріоритет норм міжнародного права також мають руйнівний потенціал для держав незахідної цивілізації. Так, демократія в умовах системної кризи призводить до послаблення, швидкоплинності, безвідповідальності та посередності інтелектуально-вольових якостей державної влади, тобто до її нездатності «законсервувати» і зберегти корисні та ефективні порядки або, навпаки, здійснити істотні рятівні реформи, особливо, в умовах надзвичайної ситуації. Т.зв. «демократичні вибори» дають змогу іноземним спецслужбам не тільки вплинути на підсумок народного волевиявлення, але й не визнати його результати, оголосити незавгодного переможця узурпатором та тираном і повалити його владу за допомогою кольорової революції, проти діячів якої демократична влада не може належно застосувати силу, аби покарати бунтівників відповідно до закону і, таким чином, врятувати державність від знищення та подальшої економічної кризи, розрухи, війни та втрати територій. При цьому потреба захистити права людини є додатковою змогою виправдати іноземну інтервенцію та порушення принципу невтручання у внутрішні справи суверенної держави. Загалом непоганий принцип верховенства права також може мати деструктивний характер, оскільки розв'язання проблеми співвідношення держави і права на користь останнього, з одного боку, дає змогу поставити під сумнів та оскаржити в національних і міжнародних судах будь-яке рішення держави, а з другого – зобов'язання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також їх посадових осіб «діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами»⁵² може значно бюрократизувати управлінський процес та паралізувати державне управління.

---

⁵² Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

Пріоритет норм міжнародного права не тільки обмежує державний суверенітет, але й явно сакралізує міжнародне право, тобто абсолютизує змогу одних держав «красиво» ошукати інші: зрада Троїстого союзу з боку Італії у 1914–1915 рр., Мюнхенська змова 30.09.1938 р. та розчленування Чехословаччини, «Дивна війна» 1939–1940 рр. як відсутність реальної реакції гарантів суверенітету Польщі на її знищення Третім Рейхом, різноманітні «пакти про ненапад» (Англо-німецька декларація Чемберлена і Гітлера від 30.09.1938 р., Франко-німецька декларація Бонне-Ріббентропа від 06.12.1938 р., Німецько-радянський пакт Ріббентропа-Молотова від 23.08.1939 р., Японсько-радянський пакт про нейтралітет від 13.04.1941 р.), зрештою, Будапештський меморандум від 05.12.1994 р. тощо якнайкраще це доводять.

Таким чином, якщо держави західної цивілізації здатні доволі ефективно діяти на засадах лібералізму (попри періодичні економічні кризи на кшталт Великої депресії 1929–1933 рр., сучасну кризу, пов'язану із засиллям мігрантів, поширення пандемії коронавірусу та ін.), то для держав незахідної цивілізації більш оптимальною за сучасних умов видається концепція неліберальної сильної держави.

5. Сучасна сильна держава: основні риси та шляхи розбудови

Держава сучасного типу – це сильна держава, яка відповідає потребам часу і здатна забезпечити добробут, порядок і справедливість, здолати кризові явища, реалізувати масштабні соціальні проекти, протидіяти негативним проявам глобалізації (або, як держави західної цивілізації, навпаки, скористатися ними) тощо.

Разом із тим є чимало думок із приводу того, що ж являє собою сильна держава.

В.І. Добренєков зазначає, що відповідно до традицій консервативної думки під сильною державою розуміють авторитет влади, стійкість усієї системи суспільних відносин і структур, порядок і стабільність у суспільстві, а також такі цінності, як поступовість та обережність змін, заперечення різких стрибків і революційних переворотів, непорушність інститутів, що лежать в основі природного соціального порядку: релігії, сім'ї, приватної власності, – визнання залежності прав і свобод громадян від конкретно-історичних умов, ступеня розвитку їх правосвідомості та моральності, захист традиційних устоїв, національної самобутності, культурного багатоманіття⁵³.

На думку Є.В. Тарле, сильній державі притаманні здатність висунути видатну особистість, що спроможна відповісти на виклики і проблеми, що

⁵³ Добренєков В.І. Сильное государство. Православная беседа. 2011. № 5. С. 72–77.

стоять перед державою, наявність достатніх матеріально-фінансових, владно-адміністративних, військово-промислових, організаційних, людських, техніко-технологічних ресурсів, що дають змогу послідовно проводити зважений науково обґрунтований політичний курс, ефективно управляти і контролювати суспільні процеси, здійснювати на високому рівні нормотворчість, забезпечувати законність і правопорядок, здатність організовувати, залучати і мобілізувати все населення, класи, прошарки, групи та окремих людей для активної, свідомої та добровільної участі у вирішенні проблем, наявність національно орієнтованої та національно відповідальної еліти, що відкрита для залучення до своїх лав найбільш інтелектуальних, талановитих і моральних членів суспільства⁵⁴.

Політолог із КНР Лю Цзайці поділяє силу держави на «тверду» (засоби військово-політичного, економічного, дипломатичного тиску) та «м'яку» (фактори привабливості, що створюють добру репутацію держави та привертають до неї увагу). «Тверда сила» становить матеріальну базу сукупної державної сили, без якої нічого не можна зробити, а «м'яка сила» являє собою мудрість і стратегію держави щодо розвитку та використання «твердої сили». Гармонізація цих двох сил дає змогу підвищити якість та ефективність використання сукупної державної сили та служить основною гарантією тривалого процвітання нації⁵⁵.

Ф. Фукуяма зазначає, що сила держави втілюється у двох аспектах: внутрішньому (здатність забезпечити політичну стабільність, соціальну безпеку, економічне піднесення) та зовнішньому (здатність забезпечити конкурентоспроможність країни, ефективність протидії зовнішнім викликам, загрозам та ризикам, пов'язаним із «натиском сучасності» та глобалізацією)⁵⁶.

Г. Морґентау вважає, що сила – це влада над умами і діями людей⁵⁷.

Д. Стоссінджер визначає силу як змогу держави використовувати свої реальні або потенційні ресурси таким чином, аби впливати на образ життя та поведінку інших держав⁵⁸.

Ш.М. Атоян вважає, що сильна держава – це держава, яка здатна організувати ефективну вертикаль влади, що необхідна для того, щоб виражати та захищати інтереси держави і суспільства, в т.ч. за допомогою демократичних елементів управління, у вигляді місцевого самоврядування,

---

⁵⁴ Сапко И. Концепция сильного государства в политической теории Е.В. Тарле. *Власть*. 2012. № 6. С. 87–89.

⁵⁵ Лю Цзайци. «Мягкая сила» в стратегии развития Китая. *Полис*. 2009. № 4. С. 149.

⁵⁶ Фукуяма Ф. Сильное государство. Управление и мировой порядок в XXI веке. Москва : АСТ; Хранитель, 2006. С. 5.

⁵⁷ Morgenthau H. *Politics among Nations*. New York : Knopf, 1967. P. 97.

⁵⁸ Stossinger J.G. *The Might of Nations. World Politics in Our Time*. New York, 1969. P. 27.

що покладає в основу своєї діяльності вирішення життєвих проблем населення⁵⁹.

Сильна держава ґрунтується не тільки на вертикалі влади та системі місцевого самоврядування, але й на системі громадянського суспільства, що здійснює народний контроль над владою та управлінням. Сильна сучасна держава володіє безумовним пріоритетом у суспільно-політичних сферах, однак разом із тим здатна до самообмеження, поєднання державної доцільності із суб'єктивними інтересами приватного і корпоративного характеру⁶⁰.

«Сильна держава» співвідноситься з концепцією державної спроможності, критеріями якої є простір поширення держави або об'єм циркуляції суспільних благ, здатність до ефективного управління, що включає прийняття рішень, їх втілення та контроль за їх виконанням, якість управління⁶¹.

Натомість будь-яка слабка, безпорадна держава, що страждає на синдром хронічного безвладдя, створює в реальності чимало проблем. Слабка держава, яка не має достатніх матеріальних і фінансових ресурсів і засобів, не спроможна ефективно регулювати економіку країни, нездатна подолати кричущу соціальну нерівність та бідність, створює труднощі і для інших, насамперед, сусідніх країн, адже перетворюється на постійне джерело масової і майже неконтрольованої іміграції та стає постачальником люмпенізованих та криміналізованих елементів. Політична еліта слабкої держави схильна до небезпечної спокуси виправити наявне скрутне становище в економічній сфері не цивілізованими методами, а шляхом розв'язання агресивної загарбницької війни. Слабка держава характеризується слабкістю правлячої еліти, що означає нестабільність, нестійкість та хиткість її становища. Влада у такій державі може дуже легко і швидко перейти до відверто реакційних та антигуманних сил⁶².

В.А. Затонський та М.П. Петров зазначають, що сильна держава – це ґрунтовна, бездоганно юридично оформлена, стійка, стабільно міцна; її доводи сильні, її механізм ефективний, збройні сили непереможні, воля тверда і стійка своєю справедливістю; її посадові особи – талановиті, сильні та такі, що знаються на питаннях управління. Дослідники додають,

---

⁵⁹ Атоян Ш.М., Старостин А.М. Политические режимы и властная миссия государства: современные проблемы : Монография. Ростов-на-Дону : Издательство ЮРИУ РАНХиГС, 2015. С. 79–81.

⁶⁰ Дзахова Л.Х., Дзахова Э.Н. Основные подходы исследований политического процесса в политологической традиции. *Вестник Северо-Осетинского государственного университета имени Коста Левановича Хетагурова*. 2015. № 4. С. 42–46.

⁶¹ Fritz V. State-building: A comparative study of Ukraine, Lithuania, Belarus, and Russia. Budapest; New York : Central European university press, 2007. 544 p.

⁶² Керимов А.Д. Некоторые проблемы теории сильного государства. *Социодинамика*. 2013. № 3. С. 28–29.

що держава не може бути сильною та залишатися демократичною без тісного партнерства з громадянським суспільством, отже, сила держави полягає в здатності держави створити умови для формування такого суспільства. При цьому сила держави пов'язана не тільки із силою зброї, тюрем та примусу, але й із силою переконання, колективу, організації, ідеології тощо. Автори вказують, що насправді сильна держава – це держава, заснована на пануванні права, держава, метою якої є підвищення якості життя людей, тобто правова і соціальна держава⁶³.

І.В. Понкін виділяє такі основні підходи до тлумачення сутності сильної держави: а) сильна держава – це держава, що володіє таким потенціалом та кількістю ресурсів, які дають їй змогу одержати найбільшу вагу на міжнародній арені та чинити тиск на інші держави; б) сильна держава – це держава, що здатна придушувати опір населення діям влади (зазвичай, це держава з антидемократичним режимом); в) сильна держава – це держава, що значною мірою контролює суспільство; г) сильна держава – це держава із сильною процвітаючою та стійкою економікою; ґ) сильна держава – це демократична держава зі стійким громадянським суспільством та сильною економікою⁶⁴.

О.Д. Керімов та І.М. Куксин виявляють такі атрибути сильної держави: а) наявність у держави значного владного потенціалу; б) наявність у держави всієї повноти економічної влади; в) реальна наявність у держави фактичної монополії на застосування сили; г) достатня широта сфери впливу державно-владних структур; ґ) здатність організовувати, залучати, мобілізувати все населення; д) володіння державою владою над умами та певною мірою владою духовною; е) наявність у держави державної ідеології; є) наявність у влади національно орієнтованої та національно відповідальної еліти^{65 66}.

О.Д. Керімов виділяє такі ознаки сильної держави: а) належність державі значного владного потенціалу; б) багатство держави та належність їй значної економічної влади; в) належність державі значної долі засобів виробництва; г) належність державі фактичної монополії на силу та використання відповідних структур: армії, поліції, розвідки, контррозвідки, спецслужб тощо; ґ) широка сфера впливу державно-владних структур; д) широта та різноманітність функцій держави, широка компетенція органів держави, що торкається багатьох областей суспільної

⁶³ Затонский В.А., Петров М.П. Сильное государство: ключевые вопросы теории и модернизационной политики. *Ленинградский юридический журнал*. 2005. № 3. С. 195–196, 198, 204.

⁶⁴ Понкин И.В. Сильное государство. *Право и государство*. 2018. № 1-2 (78-79). С. 55–56.

⁶⁵ Керимов А.Д., Куксин И.Н. Сильное государство как определяющий фактор общественного прогресса. Москва : Норма; ИНФРА-М, 2018. С. 73–93.

⁶⁶ Керимов А.Д., Куксин И.Н. Критерии силы государства. *Право и образование*. 2016. № 6. С. 4–16.

життєдіяльності; е) здатність організовувати, залучати, мобілізувати все населення, класи, прошарки, групи та окремих громадян до активної, свідомої і добровільної участі у вирішенні суспільно значущих проблем; є) влада над умами як успішних, так і знедолених людей; ж) належність державі значної долі духовної влади; з) залучення державою в особі правлячої еліти на свій бік світської та церковної інтелігенції; и) наближення держави та еліти до служіння вищим цілям; і) покладення на духовну владу основного навантаження зі здійснення нормотворчої, об'єднуючої, цілеорієнтованої та мобілізуючої функцій; ї) наявність державної ідеології, що існує фактично та сприймається, схвалюється та підтримується більшістю народу; й) панівна еліта має бути національно орієнтованою та національно відповідальною; к) необхідність ретельного афінування владарюючої еліти з метою її перетворення на корпорацію осіб, натхненних ідеєю безумовної пріоритетності національних інтересів, забезпечення процвітання та благоденства своєї країни; л) значною мірою відкритість владарюючої еліти з метою забезпечення її безперервного оновлення, притоку нових людей, ідей, поглядів, що сприяє її життєздатності та ефективності⁶⁷.

Узагальнюючи найбільш істотні риси сильної держави, Л.П. Белов виділяє такі групи її ознак: а) ідейно-ментальні ознаки: моральна могутність держави, державна ідеологія, цивілізаційний код розвитку своєї держави; б) матеріальні ознаки: людський потенціал держави, її фінансово-економічний базис – територія, природні ресурси, стійка національна фінансова система; в) ознаки сили держави як надбудови (організації): повноцінний суверенітет, належна стійкість державного порядку, стабільність та здатність ефективно протистояти усім зовнішнім та внутрішнім викликам; г) група ознак щодо ефективного потенціалу системи публічного управління; ґ) соціально-політичні ознаки: сильний соціальний порядок, легітимна влада, контроль влади з боку суспільства, розвиток громадянського суспільства, ефективна політична комунікація, незалежні ЗМІ, наявність у влади національно-орієнтованої та відповідальної еліти; д) політико-правові ознаки: національний суверенітет країни, незалежне і справедливе судочинство, демократичний порядок ротації влади, політична відповідальність влади; е) група ознак, що включають військову могутність країни, належну силу та ефективний дипломатичний потенціал держави⁶⁸.

Крім того, варто погодитися з думкою низки мислителів, які пов'язують аксіосферу держави з легітимністю і стійкістю. Як зазначає

⁶⁷ Керимов А.Д. Некоторые проблемы теории сильного государства. *Социодинамика*. 2013. № 3. С. 1–45.

⁶⁸ Белов Л.П. Сильное государство: к построению теоретической модели. *Управленческое консультирование*. 2019. № 4. С. 119.

Ю.М. Оборотов, проблема стійкості держави тісно пов'язана зі спробами класифікувати держави залежно від їх ефективності як сильні, слабкі, ті, що розпадаються, і ті, що розпалися. При цьому держави слабкі, ті, що розпадаються, і ті, що розпалися, якраз не мають необхідної стійкості. Серед критеріїв нестійкості держави виділяються такі, як нелегітимність влади, неефективність її інститутів і бюрократії, розлад правопорядку та ін., що разом із впливом деструктивних причин – зростанням ролі недержавних і псевдо-державних організацій, руйнацією монополії державної влади та ін. – ведуть до розхищення держави⁶⁹.

О.Д. Керимов вказує, що сильна держава характеризується тим, що, окрім влади політичної і економічної, вона наділена і значною долею влади духовної⁷⁰, яку, як зазначає А.С. Панарін, «здійснює інтелігенція: в минулі епохи – церковна, зараз переважно світська»⁷¹. Ю.М. Оборотов додає, що «устрій держави має бути таким, аби допустити до влади кращих громадян, адже аристократизм державної влади – визначальна вимога до її існування»⁷².

Стосовно механізму забезпечення стабільності і стійкості держави Р. Стилль пише: «Добре відомо, що монархія, коли її підкупають, вироджується в тиранію, аристократія – в олігархію, а демократія схильна до заворушень і безпорядків. І тому, аби усунути небезпеку, до якої може призвести кожна з них окремо, винайшли змішану форму правління, що означає правління короля, лордів, громад»⁷³. Своєю чергою В.Л. Махнач стверджує, що різні країни досягали найбільших успіхів тоді, коли в державному ладі поєднувалися монархія, аристократія, демократія (т.зв. «полібієва схема»), де єдиновладний елемент забезпечує єдність, аристократичний – стабільність, необхідний консерватизм, а демократичний мобілізує народ до діяльності в ім'я спільного блага, де влади не конкурують, а доповнюють і підкріплюють одна одну⁷⁴.

Виходячи з вітчизняних реалій, на нашу думку, до наведених вище засад сильної держави варто додати й такі, як здійснення державного будівництва на засадах консерватизму, авторитаризму, етатизму, державного монополізму, патерналізму, протекціонізму і меркантилізму, автаркії та мілітаризму (оборонного характеру).

⁶⁹ Оборотов Ю.Н. Аксиосфера государства: устойчивость государства как ценность. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2007. Т. 6. С. 63–64, 68.

⁷⁰ Керимов А.Д. О сильном государстве. *Право и политика*. 2008. № 8. С. 1817.

⁷¹ Панарин А.С. Россия в циклах мировой истории. Москва : Издательство МГУ, 1999. С. 52.

⁷² Оборотов Ю.Н. Современное государство: основы теории. Учебный курс. Одесса : Астропринт, 1998. С. 19.

⁷³ Steele R. *The Englishman*. London, 1955. P. 114.

⁷⁴ Махнач Л.В. Поиск земного совершенства. *Независимая газета*. 2000. 23 ноября. С. 8.

Історичний досвід показує, що саме ці, а не ліберальні, ідеї відіграли важливу роль у становленні та здобутті могутності багатьох держав, зокрема, провідних європейських країн у другій половині XVII – першій половині XIX ст., включаючи Англію, Пруссію, Австрію, Швецію, Францію часів Кольбера та Людовіка XIV, Росію часів Петра I, Єлизавети Петрівни, Миколи I⁷⁵, а також СРСР, Туреччину епохи Ататюрка, сучасного Китай та ін.

У контексті побудови сильної держави консерватизм необхідний для збереження усталених традицій та уникнення радикальних потрясінь і ризикованих експериментів; авторитаризм необхідний для міцності і стабільності владарювання, етатизм – для надання державі функціонального та економічного інструментарію конструктивної діяльності; державний монополізм є важливою засадою перетворення держави з утриманця та прожигателя податків на потужну організацію, що самостійно здобуває матеріальні засоби для здійснення своїх завдань і функцій на благо суспільства; протекціонізм і меркантилізм необхідні для захисту внутрішніх ринків від інтервенції іноземних товарів і капіталу, підтримки національного товаровиробника та збереження і розвитку національного народного господарства; автаркія необхідна для забезпечення держави і суспільства від деструктивних зовнішніх впливів економічного, культурного, соціального, біологічного, політичного характеру; мілітаризм (оборонного характеру) необхідний для того, аби досягнення певної сильної держави не були знищені внаслідок зовнішньої агресії, для чого сильна держава повинна мати потужні збройну силу (з ядерною зброєю) і військово-промисловий комплекс тощо.

ВИСНОВКИ

У результаті цього дослідження ми дійшли таких висновків:

1) теза про «демократичну, соціальну, правову державу» як чи не єдиний оптимальний вид сучасної держави є вельми дискусійною;

2) епоха постмодерну і глобалізації кидає виклик інституту державності, адекватно відповісти на який може лише сучасна сильна держава, тобто держава, яка відповідає вимогам і потребам сучасності (цієї епохи), здатна завжди зберігати стабільність і ефективно функціонувати на благо суспільства;

3) множинність та відмінності світових цивілізацій спричиняють різноманіття концепцій та шляхів побудови сильної держави. Так, сильні сучасні держави західної цивілізації тяжіють до втілення концепції

---

⁷⁵ Меркантилізм. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Меркантилізм> (дата звернення 04.05.2020).

ліберальної (США, Велика Британія) або соціальної (Франція, Німеччина, інші країни континентальної Європи) держави. Проте варто пам'ятати, що більшість потужних сучасних держав західної цивілізації утвердилися на світовій арені ще в епоху Нового часу (XVI–XIX ст.) завдяки політиці меркантилізму, протекціонізму, монополізму (в т.ч. державного), імперіалізму, колоніалізму, мілітаризму, етатизму та зміцнення владних інститутів (авторитаризм, аристократія, абсолютизм тощо).

У зв'язку з цим порівняно молодим державам незахідної цивілізації, на наш погляд, розпочинати державне будівництво лише на засадах лібералізму, демократії та мінімальної держави буде складно, оскільки в такому разі вони будуть конкурувати з державами, що вже здобули світову гегемонію, штучно обмежуючи себе при цьому в застосуванні найбільш ефективних методів, що свого часу були використані їх конкурентами.

Саме тому ідеї ліберальної, мінімальної, демократичної, соціальної і правової держави активно пропагуються державами західної цивілізації як завідомо неефективні моделі, що убезпечують їх від конкуренції з боку держав інших цивілізацій;

4) концепція сучасної сильної держави незахідної цивілізацій (у т.ч. й України) передбачає втілення моделі немеркантилістської держави, важливими засадами розбудови якої варто вважати етатизм, меркантилізм, протекціонізм, державний монополізм, патерналізм, авторитаризм, державне мислення еліт, консерватизм, оборонний мілітаризм, автаркію тощо.

Перспективним напрямом подальшого дослідження відповідної проблематики видається розробка практичних кроків втілення викладених вище теоретичних міркувань щодо єства та розбудови сильної держави.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню сильної держави як виду сучасної держави. Вказано на контроверсійність ідеї соціальної, правової, демократичної держави. Охарактеризовано основні політико-правові і суспільно-економічні риси сучасності, феномени постмодерну та глобалізації, які визначальним чином впливають на формування та функціонування сучасної держави. З'ясовано сутність концепту «сучасна держава». Окреслено типологію та основні моделі сучасної держави. Розкрито єство та загальні засади побудови сильної держави як різновиду сучасної держави тощо.

Автори дійшли висновку, що ефективно відповідати на виклики постмодерну та глобалізації здатна лише сучасна сильна держава, яка може будуватися різними шляхами. При цьому основні сучасні ліберальні і соціальні держави західної цивілізації утвердилися в епоху Нового часу

(XVI – XIX ст.) завдяки політиці меркантилізму, протекціонізму, монополізму (в т.ч. державного), імперіалізму, колоніалізму, мілітаризму, етатизму та зміцнення владних інститутів (авторитаризм, аристократія, абсолютизм тощо). Таким чином, концепція сильної держави незахідної цивілізації передбачає втілення моделі неомеркантилістської держави, важливими засадами розбудови якої є етатизм, меркантилізм, протекціонізм, державний монополізм, патерналізм, авторитаризм, державне мислення еліт, консерватизм, оборонний мілітаризм, автаркія тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Fritz V. State-building: A comparative study of Ukraine, Lithuania, Belarus, and Russia. Budapest; New York: Central European university press, 2007. 544 p. <https://doi.org/10.1177/0010414008315035>
2. Morgenthau H. Politics among Nations. New York : Knopf, 1967. 384 p.
3. Robertson R. Globality, Global Culture, and Images of World Order. *Social Change and Modernity*. Berkeley, 1992. P. 396.
4. Steele R. The Englishman. London, 1955. P. 114.
5. Stossinger J.G. The Might of Nations. World Politics in Our Time. New York, 1969. 528 p.
6. Striker R. Globalization and welfare state. *International journal of sociology and social policy*. Hull, 1998. Vol. 18. № 2/4. P. 1–49.
7. Алексеенко І.В. Національні держави в умовах глобалізації світу (політичні і правові аспекти) : монографія. Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2006. 360 с.
8. Атоян Ш.М., Старостин А.М. Политические режимы и властная миссия государства: современные проблемы : Монография. Ростов-на-Дону : Издательство ЮРИУ РАНХиГС, 2015. 136 с.
9. Бауман З. Спор о постмодернизме. *Социологический журнал*. 1994. № 4. С. 70–79.
10. Белов Л.П. Сильное государство: к построению теоретической модели. *Управленческое консультирование*. 2019. № 4. С. 114–122. DOI 10.22394/1726-1139-2019-4-114-122.
11. Бобылев А.И. Понятие, признаки, сущность и типология государства. *Право и государство: теория и практика*. 2006. № 2. С. 5–13.
12. Воронкова В.Г. Философия. Учебное пособие. Запорожье : Издательство ЗГИА. 2003. 358 с.
13. Глобализация. *Википедия: свободная энциклопедия*. URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Глобализация> (дата обращения 04.05.2020).

14. Горбатенко В. Людина і суспільство в ситуації постмодерну: філософсько-політичні детермінанти. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2010. № 5. С. 151–166.
15. Горбатенко В.П. Політичне прогнозування: Теорія, методологія, практика. Київ : Генеза, 2006. 400 с.
16. Дзахова Л.Х., Дзахова Э.Н. Основные подходы исследований политического процесса в политологической традиции. *Вестник Северо-Осетинского государственного университета имени Коста Левановича Хетагурова*. 2015. № 4. С. 42–46.
17. Добреньков В.И. Сильное государство. Православная беседа. 2011. № 5. С. 72–77.
18. Затонский В.А. Эффективная государственность / Под ред. А.В. Малько. Москва : Юристъ, 2006. 286 с.
19. Затонский В.А., Петров М.П. Сильное государство: ключевые вопросы теории и модернизационной политики. *Ленинградский юридический журнал*. 2005. № 3. С. 192–206.
20. Звонарева О.С. О цивилизационном подходе в теории государства и права. *Известия высших учебных заведений. Правоведение*. 2003. № 4. С. 173–180.
21. Ильинъ И.А. О сильной власти. Статьи 1948–1954 гг. В 2-х тт. Париж : Издание Русского Обще-Воинского Союза, 1956. Т. 1. 346 с.
22. Иноземцев В.Л. Постмодерн. *Новая философская энциклопедия*. Москва : Мысль, 2010. Т. 3. С. 296–297.
23. История философии: Запад-Россия-Восток (книга четвертая. Философия XX в.). Москва : «Греко-латинский кабинет Ю.А. Шичалина», 1999. 448 с. Библиотека по философии. URL: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000197/st112.shtml> (дата обращения 04.05.2020).
24. Керимов А.Д. Некоторые проблемы теории сильного государства. *Социодинамика*. 2013. № 3. С. 1–45. DOI: 10.7256/2306-0158.2013.3.560.
25. Керимов А.Д. О сильном государстве. *Право и политика*. 2008. № 8. С. 1815–1822.
26. Керимов А.Д. Современное государство: вопросы теории. Москва : Норма, 2008. 144 с.
27. Керимов А.Д., Куксин И.Н. Критерии силы государства. *Право и образование*. 2016. № 6. С. 4–16.
28. Керимов А.Д., Куксин И.Н. Сильное государство как определяющий фактор общественного прогресса. Москва : Норма; ИНФРА-М, 2018. 96 с.
29. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

30. Лазарев В.В. Общая теория права и государства. Учебник. 3-е изд., переработанное и дополненное. Москва : Юрист, 2001. 520 с.
31. Либеральная партия Великобритании. *Википедия: свободная энциклопедия*. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Либеральная_партия_Великобритании (дата обращения 04.05.2020).
32. Лю Цзайци. «Мягкая сила» в стратегии развития Китая. *Полис*. 2009. № 4. С. 149–155.
33. Любашиц В.Я. Типологический анализ исторических форм государства в процессе эволюции: проблемы теории. *Северо-Кавказский юридический вестник*. 2004. № 4. С. 41–57.
34. Махнач Л.В. Поиск земного совершенства. *Независимая газета*. 2000. 23 ноября. С. 8.
35. Менделеев Д.И. О покровительственной системе. Письмо Николаю II (июнь 1897 г.). Документ хранится в Музее им. Д.И. Менделеева при Ленинградском Государственном ордена Ленина университете им. А.А. Жданова под №№ Ю37П и 1050/6.
36. Меркантилизм. *Википедия: свободная энциклопедия*. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Меркантилизм> (дата обращения 04.05.2020).
37. Оборотов Ю.Н. Аксиосфера государства: устойчивость государства как ценность. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2007. Т. 6. С. 61–69.
38. Оборотов Ю.Н. Современное государство: основы теории. Учебный курс. Одесса : Астропринт, 1998. 132 с.
39. Ожегов С.И. Словарь русского языка. Около 57000 слов. Изд. 10-е, стереотип. / Под. ред. д-ра филолог. наук, проф. Н.Ю. Шведовой. Москва : Советская энциклопедия, 1973. 846 с.
40. Панарин А.С. Россия в циклах мировой истории. Москва : Издательство МГУ, 1999. 288 с.
41. Пантин В.И. Ритмы общественного развития и переход к постмодерну. *Вопросы философии*. 1998. № 7. С. 3–13.
42. Понкин И.В. Сильное государство. *Право и государство*. 2018. № 1-2 (78-79). С. 53–70.
43. Постол А.А. Постмодернізм як сучасна суспільно-політична реальність. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2010. Випуск 42. С. 69–79.
44. Прокудин Д.В., Меерсон Б.М. Лекции по истории западной цивилизации XX века. URL: <https://web.archive.org/web/20071217093228/http://www.sch57.msk.ru/collect/meers.htm> (дата обращения 04.05.2020).
45. Сапко И. Концепция сильного государства в политической теории Е.В. Тарле. *Власть*. 2012. № 6. С. 86–89.

46. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : Підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.
47. Современность. *Википедия: свободная энциклопедия*. URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Современность> (дата обращения 04.05.2020).
48. Співак В.М. Суверенна держава у процесі глобалізації. *Держава і право* : Збірник наукових праць: юридичні і політичні науки. 2008. Випуск 41. С. 666–674.
49. Стрельников К.А. Правовая глобализация: основные тенденции. *Юридический мир*. 2008. № 10. С. 22–24.
50. Травин Д., Маргания О., Европейская модернизация: в 2 кн. Москва: ООО «Издательство АСТ»; Санкт-Петербург : Terra Fantastica, 2004.
51. Угрин Л. Глобалізація. *Політична наука. Словник: категорії, поняття і терміни*. Львів : Кальварія, 2003. С. 96-98.
52. Фукуяма Ф. Сильное государство. Управление и мировой порядок в XXI веке. Москва : АСТ; Хранитель, 2006. 220 с.
53. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Пер. с англ. Т. Вели-меева, Ю. Новикова. Москва : ООО «Издательство АСТ», 2003. 603 с.
54. Цыганков А. Сильное государство: теория и практика в XXI веке. *Валдайские записки*. 2015. № 15, Май. С. 2–11.
55. Эпоха модерна. *Википедия: свободная энциклопедия*. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Эпоха_модерна (дата обращения 04.05.2020).

Information about authors:

Kononenko Yu. S.,

PhD (Law), Associate Professor,

Head of the Chair of State and Legal Disciplines

Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

81, Shevchenko Boulevard, Cherkasy, 18031, Ukraine

Dzholos S. V.,

PhD (Law),

Associate Professor of the Chair of State and Legal Disciplines

Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

81, Shevchenko Boulevard, Cherkasy, 18031, Ukraine